

ઝવેરચંદ મેઘાણી કૃત 'તુલસીક્યારો' નવલકથામાં ભારતીયતાનું દર્શન

ડૉ. દિલીપ વી. સેનમા

આસીસ્ટન્ટ પ્રોફેસર,

ગુજરાતી વિભાગ

શ્રી સર્વોદય આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, કાંટ, ડીસા

'તુલસીક્યારો' એ નવલકથા મેઘાણીની સફળ મૌલિક નવલકથા અને નોંધપાત્ર કૃતિ છે આ નવલકથા ઈ.સ ૧૯૪૦ માં લખાયેલ ઉત્તમ નવલકથા છે. "તુલસીક્યારો" નવલકથાના વિષયવસ્તુની વાત કરીએ તો એમાં અધ્યાપક વીરસુતના પરિવારની કથા છે. કંચન સાથે વીરસુતનું બીજીવારનું લગ્ન કરાવી આપનાર વિલક્ષણ લગ્નષ્ટિ ધરાવતો ભાસ્કર કંચનને ઉન્માર્ગે ચડાવે છે. તેનું આ પગલું વીરસુતના કુટુંબને હચમચાવી નાખે છે. કથાના અંતમાં આંધળા હોવાનો ઢોંગ કરતા મામા જયેષ્ઠરામની પાકી વ્યવહાર દૃષ્ટિ, સોમેશ્વરની ઉદારતા અને વિધવા ભાભી ભદ્રાની સહાયતા કોઈ ખ્યાત વ્યક્તિ સાથેના અવૈધ સંબંધથી સગર્ભા બનેલી કંચનને કુટુંબમાં સમાવી લે છે. જૂની પેઢીની સંસ્કારિતાને લેખકે આ રીતે અંજલી આપી છે.

લેખક તેમની અન્ય નવલકથાઓમાં જેમ લગ્ન, વૈવિશાળ કે યૌન સંબંધોના પ્રશ્નો કેન્દ્રસ્થાને રાખ્યા છે. તેમ અહીં પણ સમાજના વાસ્તવિક પ્રશ્નો આદર્શ નારીત્વ, પવિત્ર કુટુંબભાવના અને વિવાહ પ્રશ્નને પ્રમુખ સ્થાને રાખ્યા છે. અને એના પરિપેક્ષમાં 'સોરઠ'ના જૂની પેઢીના માનવીઓના સંસ્કારોને આધુનિક વ્યક્તિઓના સંસ્કારોની સરખામણીમાં નવાજ્યા છે.

અહીં, આ નવલકથામાં ગ્રામ પરિવેશ અને નગરપરિવેશ વચ્ચે થયેલા મૂલ્યના પરિવર્તનોની જે સમસ્યાઓ ઉભી થઈ છે પ્રશ્નો ઉદભવ્યા છે તે પ્રશ્નો અને સમસ્યાઓ નવલકથાના વિષય તરીકે ઓળખાયેલા છે. ઝવેરચંદ મેઘાણીએ જેટલું સાહિત્ય રચ્યું એમાં ખાસ તળપદી બોલી જોવા મળે છે. મેઘાણી પોતાની તળપદા સંસ્કાર કુટુંબની ભાવના, જીવનના મૂલ્યો વગેરે પ્રત્યેની અખૂટ શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરવા માટે પ્રોફેસર વીરસુત અને તેની તેની પત્ની બીજીવારની પત્ની કંચનના ક્લેશભર્યા-નિષ્ફળ દામ્પત્ય જીવનના કથાવસ્તુનો અહીં આધાર લેવામાં આવ્યો છે. આ નવલકથામાં જૂના અને નવા મૂલ્યો અને ઉચ્ચ સંસ્કારોમાં માનનારા પાત્રો વિભાગોમાં વિભાજિત થતા જોવા મળે છે. આ નવલકથામાં ભારતીય સંસ્કૃતિના જૂના મૂલ્યો અને નવા મૂલ્યો જોવા મળે છે. જૂના મૂલ્યોમાં શ્રદ્ધા ધરાવતા પાત્રોમાં વ્યવહારું અને કુટુંબને સાથે રાખીને જીવનારા, ધર્મમાં માનનાર વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ સોમેશ્વરનું પાત્ર જોવા મળે છે. તો બીજા પાત્રની ભારતીયતાના દર્શન અને સંસ્કાર જોવા મળતા હોયતો તે પાત્ર છે. તે વિધવા ભદ્રા ભાભીનું. તે કુટુંબના દરેક સભ્યની નિષ્ઠાપૂર્વક સેવા કરે છે અને તેના પાત્રમાં કુટુંબભાવનાના ખૂબ દર્શન જોવા મળે છે. નવલકથાના પ્રારંભમાં પ્રોફેસર વીરસુત કુટુંબના સભ્યો સાથે ઉધ્ધતાઈભર્યું વ્યવહાર કરતો હોય છે. એમ શરૂઆતમાં અને અંતમાં વીરસુતના પાત્રમાં ભિન્નતા જોવા મળે છે.

આ નવલકથામાં એક કુટુંબ તુલસીના ક્યારાની જેમ પવિત્રતાના સંસ્કારોથી મધમધી ઉઠતું જોવા મળે છે જેમાં પવિત્રતાના સંસ્કારોથી મધમધી ઉઠતું જોવા મળે છે જેમાં સહિષ્ણુતા, સ્વાર્થ, એકાંગી, મનોવૃત્તિ અને વિભક્ત કુટુંબની વિલાસિતા જોવા મળે છે આ નવલકથામાં લગ્નજીવન માં જે ગૂંથ ઉદ્ભવે છે તેને લેખકે પશ્ચિમી સંસ્કૃતિની અસર જણાય છે.

‘તુલસીક્યારો’ નવલકથાનું નામ જ આપણને કંઈક જીવનલક્ષી મૂલ્યોનું સૂચન કરે છે. વાર્તાની શરૂઆતમાં જ લેખકે સોમેશ્વર માસ્તરની ભત્રીજી યમુના જે ગોંડી હતી છતાં તેને પોતાના ધરમાં કુટુંબના એક સભ્ય તરીકે પુર્ણ શ્રદ્ધા સાથે સાચવી છે. એમાં પ્રારબ્ધ જોવા મળે છે. સોમેશ્વર માસ્તર આ પ્રારબ્ધની વાત કુટુંબના દરેક સભ્યને સમજાવવાનો પ્રયાસ કરે છે, બીજા એક પાત્રને જોઈએ તો તેમાં સોમેશ્વર માસ્તર ના સાળા છે, જે એક અંધ વ્યક્તિ છે. તે પણ હંમેશાં સોમેશ્વર માસ્તરના ઘર પર જ નિર્ભર જોવા મળે છે. સોમેશ્વર માસ્તરમાં જીવનમૂલ્યો ખૂબ સારી રીતે ખીલેલા જોવા મળે છે. તેમના કુટુંબના સભ્યોમાં જોઈએ તો તેમાં એક પૂત્ર, પૌત્ર વિધવા પુત્રવધૂ અને એક અપંગ પૌત્રી છે. આ દરેક વ્યક્તિના પોતાના જીવનની કોઈને કોઈ ખામીઓ અને અધૂરપ હોય છે. છતાં સોમેશ્વર માસ્તરની આ દરેક સભ્યને એક જ ક્યારામાં લીલાછમ રાખવાનો અથાગ પરિશ્રમ કરે છે. આ નવલકથામાં સોમેશ્વર માસ્તર અને વિધવા પુત્રવધૂ ભદ્રાના પાત્રને આલેખીને લેખકે મધ્યસ્તરનું જીવન જીવતા લોકોના સામાજિક જીવન ઉપર પ્રકાશ પાડ્યો છે કે જે લોકોના જીવનમાં ત્યાગને, પવિત્રતાને અને પુરુષાર્થને મહત્વ આપતા હોય. આમ ઝવેરચંદ મેઘાણીએ આ નવલકથામાં જીવનના ઉચ્ચમૂલ્યો તરફ દિશા નિર્દેશ કરે છે.

આ નવલકથાના મુખ્ય વિષયવસ્તુ પ્રોફેસર વીરસુત અને તેના બીજીવારના લગ્ન થયેલ છે. તે પત્ની કંચનના છિન્નભિન્ન દામ્પત્ય જીવનને સ્પર્શે છે. પોતાના જીવનને સર્વસ્વ માનતી, સ્વછંદી, ભોગવિલાસમાં માનનારી અને મનસંકુચિત હોય એવી નૂતન અને શિક્ષિત નારી કંચન પોતે પોતાના પતિને છોડીને અન્ય પુરુષ સાથે ફરતી, રઝળતી છેલ્લે અધોગતિની પરિસ્થિતિમાં ધકેલાઈ જાય છે. આવી વિષમ પરિસ્થિતિમાં તે સંજોગોમાં તે પર પુરુષથી સગર્ભા બની જાય છે. અને પોતાના આત્મવિનાશને આરે આવીને ઉભી રહી જાય છે. તે એકદમ દીન-લાચાર બની જાય છે. આટલું મોટું પાપ અને ખરાબ મૂલ્યો ધરાવતી કંચનને ક્ષમાશીલ સસરા સોમેશ્વર અને સમજુ સુશીલ વિધવા જેઠાણી ભદ્રાએ ઝેરના ઘૂંટડા પીને ઊગારી લીધી અને તુલસી ક્યારા જેવા કુટુંબમાં ફરી સ્થાપિત કરી અમદાવાદના શહેરી વાતાવરણમાં માત્ર વિલાસી ‘શિથિલ’ આચાર વિચારવાળી જીંદગી જીવતી કંચનને સોમેશ્વર માસ્તરના કુળના તુલસીક્યારા આગળ શાંતા સાંપડી તેમજ વીરસુત અને કંચન વચ્ચે નિર્મળ સ્નેહનું ઝરાણું વહેતું થયું. આમ આ કથામાં નવા પુત્રની શિક્ષિત નારીની સ્વતંત્ર બની રહેવાની ઘેલછા સમાન અધિકાર અને જાહેર જીવનની કામના કેવી વિષમ પરિસ્થિતિ સર્જે છે. તે તરફ આંગળી ચીંધતા લેખક આધુનિક જીવન વ્યવસ્થામાં રહેલા ભયસ્થાનો દેખાડે છે.

આ નવલકથામાં બીજીવાર થતા લગ્નની વાત કરવામાં આવી છે. તેમાં ‘સુધારક સ્નેહલગ્ન’ ની પોકળતા અને અનિષ્ટતા પ્રગટતી જોવા મળે છે. તેમાં ગામડાની નારીની તળપદી સંસ્કારિતા અને ‘રૂઢિલગ્ન’ ને આવકારવામાં આવેલ છે. આ નવલકથામાં માત્ર સુધારને આવકારતી લગ્નપ્રથાની વાત રજૂ થઈ નથી પણ જૂની પેઢીનાં પાત્રો આગળ અનિષ્ટતા ઓગળી જતી દર્શાવવામાં આવી છે. નવીન વિચારસરણી અને દિશા ભૂલેલા પાત્રોને જે જૂના આદર્શ વિચારોવાળા પાત્રો છે તે માર્ગદર્શક થતાં દર્શાવવામાં આવેલ છે. જૂની વિચારસરણીવાળા લોકો ઉપર વિજય થતો દર્શાવવામાં આવ્યો છે. આ નવલકથામાં નવી વિચારસરણી અને નવીન પદ્ધતિથી જીવન જીવતા લોકોની સામે જૂની વિચારસરણી ધરાવતા અને તથ્ય સંસ્કારિતાનો મહિમા ઝવેરચંદ મેઘાણીએ પ્રગટ કર્યો છે.

'તુલસીક્યારો' નવલકથા એ કુટુંબકથા છે તેમાં હિન્દુ સમાજની કૌટુંબિક વાસ્તવિકતાની મેઘાણીની સમજ ઘણી જ પ્રભાવક લાગે છે. વારસામાં મળેલ આદર્શો અને ભયજન્ય સામાજિક રૂઢિઓની મિશ્ર વાસ્તવિકતાનું આલેખન કરી સંયુક્ત કુટુંબની પ્રણાલીમાં ધીના દિવાની જેમ બળતા વૈવધ્ય માટે લેખકના હૃદય આદરની લાગણી છે મેઘાણીના પાત્રો વિટંબણાઓથી વીંટળાઈને પણ છેવટે જૂના ઘરમાં પહોંચીને સુખાંત ઉકેલ પામે છે.

આ નવલકથા એ જૂના જમાનાની અને નવા જમાનાની જૂના મૂલ્યો અને નવામૂલ્યોની સંઘર્ષ કથા તેમાં માત્ર પ્રાચીન નહીં પણ શાશ્વત મૂલ્યોનું ફરી સ્થાપન કરવાનો લેખકનો પ્રયત્ન છે, આજના સમયમાં આપણે જ જીવનના સાચા મૂલ્યો છે તે ભૂલી ગયા છીએ પરંતુ આ નવલકથામાં તત્કાલિન મૂલ્ય-સંઘર્ષ વચ્ચે આપણી સંસ્કૃતિના મૂલ્યોને જાળવવાની ભાવના નજરે પડે છે. આજના સમયમાં આપણા જીવન વિશેનો, જીવનના સારા વ્યવહાર વિશેનો, ઉચ્ચ જીવન મૂલ્યો વિશેનો દૃષ્ટિકોણ બદલાઈ ગયો છે. પરંતુ આ નવલકથામાં આપણને જીવનના અને સંસ્કૃતિ વચ્ચેના મૂલ્યોની જાળવણી કરવાની ભાવના વિશેષરૂપે દેખાય છે.

આ નવલકથામાં સામાન્ય લાગતા પાત્રો પણ મુલ્યનિષ્ઠા અને મહત્તા દર્શાવતાં જોવા મળે છે. આ નવલકથામાં ભાભુ અને ભાભી જેવા પાત્રોના ગુજરાતના ગામડાઓની અભણ સ્ત્રીઓ પણ પોતાના દરરોજના જીવનમાં કંટાળી વીરતા, ઉદારતા અને ઉચ્ચતા બતાવી શકે છે. તેનું વર્ણન થયું છે. આ નવલકથામાં મેઘાણીના સ્ત્રીપાત્રોની સાથે સાથે સોમેશ્વર માસ્તર જેવા પુરુષપાત્રો પણ સામાન્ય વાયકોના મનમાં સ્થિર અને સિધ્ધ થઈ શકે તેવી મહત્વાકાંક્ષા બતાવતા જોવા મળે છે.

આ નવલકથામાં વીરસુત, ભદ્રા, ભાસ્કર, સોમેશ્વર અને કંચન જેવા મુખ્યપાત્રોની સાથે યમુના અનસ્યા, દેવું, જ્યેષ્ઠરામ વગેરે ગૌણપાત્રો પણ કથાને વિકસાવવા મહત્વ નો ભાગ ભજવે છે. આ બધા જ પાત્રોને હવે ભારતીયતાની દ્રષ્ટિ એ જોઈએ તો તેમાં પ્રથમ પાત્ર તરીકે પ્રોફેસર વીરસુત આવે છે.

પ્રોફેસર વીરસુત આ નવલકથાનું મુખ્ય પાત્ર છે. સામાન્ય અને ખૂબ સાધારણ સ્થિતિ ના સોમેશ્વર માસ્તરનો આ પુત્ર છે અને તે પુત્ર શરૂઆતમાં વિભક્ત કુટુંબના હિમાયતી તોછડા અને અતડાપણું ધરાવતો માણસ લાગે છે. પરંતુ જીવનમાં કડવા સત્યો જોયા અને અનુભવ કર્યા પછી પૂરેપૂરો બદલાયેલો જૂના વિચાર સંસ્કાર અને જૂની સંસ્કૃતિને આવકારતો, બેવકા બની ગયેલી પત્ની કંચનને પોતાના કુટુંબમાં અને ફરી હૃદયમાં સ્થાન આપતો ભાવનાસભર હોય એવો માણસ લેખકે આ નવલકથામાં બતાવ્યો છે.

વીરસુત અમદાવાદની કોલેજમાં પ્રોફેસર છે. તે દરમિયાન ભાસ્કર નામના યુવાના સામાજિક કાર્યકર સાથે સંપર્કમાં આવે છે મિત્ર બને છે, ભાસ્કર તેની પરિચિત શિક્ષિત યુવતી કંચન સાથે તેના બીજીવારના લગ્ન કરાવી આપે છે. ત્યારપછી વીરસુત ભાસ્કરના ઉપકાર નીચે સતત દબાયેલો રહે છે. ભાસ્કર તેનો ગેરલાભ ઉઠાવે છે. કંચન સાથે છૂટછાટ ભર્યું વર્તન ભાસ્કર કરતો હોય છે. છતાં વીરસુત ભાસ્કરને કંઈ કહી શકતો નથી તેથી નાની નાની બાબતોમાં પતિ-પત્ની વચ્ચે ઝઘડો ચાલ્યા કરે છે. ભાસ્કર દ્વારા કંચનને ગેરમાર્ગે દોરવાથી વીરસુતનું લગ્નજીવન ભંગાણ તરફ ગતિ કરે છે અને ક વિટંબણાઓ સમસ્યાઓથી ઘેરાયેલા વીરસુતનું માનસ પરિવર્તન થાય છે. વતનમાંથી કુટુંબીજનોને અમદાવાદ તેડાવી બધાનો ખ્યાલ રાખે છે. ચિંતા કરે છે. આમ કંચન પાસેથી પ્રેમ પ્રાપ્તિમાં નિષ્ફળ ગયેલા વીરસુત કુટુંબીજનો દ્વારા

પ્રેમહૂંક પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. વિધવા ભાભી, ભદ્રા અને પિતા સોમેશ્વરના સાથ સહકારથી વીરસુત જીવનની વિટંબણાઓ માંથી પાર ઉતરે છે અને બીજા દ્વારા સગર્ભા થયેલી પત્ની કંચનને ફરીથી સ્વીકારવા તૈયાર થાય છે.

વીરસુતના પાત્ર દ્વારા લેખકે તત્કાલિન સમયના ભાણેલા યુવાનની આધુનિકતા અને શહેરી અને કહેવાતી સુધરેલી સભ્યતા તરફના ખેંચાણથી ઉભી થતી સમસ્યાઓનું મૂળ સંસ્કારો તરફ પાછા વળવાથી થતું નિરાકરણ દર્શાવ્યું છે. આ નવલકથામાં નાયિકા તરીકે કંચનનું પાત્ર છે. આ પાત્ર જીવંત અને સતત પરિવર્તન પામતું જોવા મળે છે. ભાણેલી ગણેલી આધુનિક નારી કંચન ભાસ્કરની મદદથી વીરસુતને પરણે છે. ભાસ્કર કંચનને ભરમાવે છે અને આના કારણે કંચનનું લગ્નજીવન બગડે છે. ભણતર સાથે ગણતરનો અભાવ અને પશ્ચિમી સંસ્કૃતિનું આંધળું અનુકરણ આવી સ્થિતિ નિર્માણનું નિમિત્ત બને છે. વીરસુતને નફરત કરનારી કંચન ભાસ્કર સાથે સારા સંબંધ રાખે છે અને તેની દોરવાયેલી તે પતિથી છુટા થવા માટે કોર્ટે ચડવા તૈયાર થઈ દાવો માડે છે. કંચન વીરસુતનો તિરસ્કાર કરે છે. મેઘાણી આ પાત્ર દ્વારા ઘણો મોટો સંદેશો સમાજને આપે છે કે જે કંચન વીરસુતનો તિરસ્કાર કરે છે તે આધુનિકતાએ કરેલ સંસ્કૃતિનો તિરસ્કાર છે. ઝવેરચંદ મેઘાણી આ પાત્ર દ્વારા આપણને ચેતવવા માંગે છે. એ એવું કહેવા માંગે છે કે ભોગ જગતમાં કંઈ મજા નથી. પણ જીવનની સાચી મજા તો ભાવ જગતમાં છે. જીવનની સાચી મજા લોકોને તારવામાં છે. લેખકની આ માન્યતા આપણને તુલસીક્યારો નવલકથામાં જોવા મળે છે.

કંચન એ ભાસ્કરના કથા પ્રમાણે વર્તન કરતી હોય છે અને એના કથા પ્રમાણે પોતાનું જીવન જીવતી હોય છે. તે ક્રાંતિકારી નારી બનીને સ્વાતંત્રની વાતો કરે છે. તે વખતે તે લોકોને ગમે છે. કંચન ને શરૂઆતમાં આ દુનિયા ગમવા લાગે છે. તેના વિચારોથી તેને સમાજમાં માન મર્યાદા અને મોભો મળી જાય છે. તેનાથી તે ખૂબ જ ખુશ થાય છે. પરંતુ આ સમય દરમિયાન તે અન્ય પુરુષોના સંપર્કમાં આવતી હોય અને મળતી હોય છે. તો ભાસ્કર તેને રોકવાનો પ્રયત્ન કરતો હોય છે. આ બાબત કંચનને ગમતી નથી. તે ભાસ્કરથી પીછો છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. વીરસુતને પણ ફોન કરવા પ્રયત્ન કરે છે. આમ કંચનને પાછળથી પસ્તાવો થાય છે. નવા માણસો અને જુના માણસોને ઓળખવામાં પોતે ઊણી ઉતરી નથી તેનો તેને અફસોસ થાય છે. પોતાને અન્યાય થાય છે એવું માનતી કંચન અંતે પોતે સૌને અન્યાય કર્યાનું કબુલે છે. સસરા સોમેશ્વરને પણ વહુના વિચારો બદલાયેલા લાગે છે. એ પછી સોમેશ્વર વહુને પોતાના કુટુંબમાં અને વીરસુત ના જીવનમાં સમાવવા સંમત થાય છે. અંતમાં સોમેશ્વર માસ્તર અને જયેસ્દરામ મામા દીર્ઘદ્રષ્ટી રાખી સગર્ભા કંચનને સમાજમાં પુનઃસ્થાન મળે અને કુટુંબની આબરૂ અકબંધ રહે તે માટે ફરીથી અપનાવી લે છે. કંચન પણ સસરાનું હેતુ જોઈ અન્ય કુટુંબીજનોની ભાવ જોઈ ભૂતકાળ ભુલવા પ્રયત્ન કરે છે. વિદેશ ગયેલ વીરસુતને પત્ર લખી કંચન પ્રશ્ચાતાપ કરે છે. અને બધું જ સાચું જણાવી દે છે. અંતે તુલસીક્યારા દ્વારા કંચનની પ્રાર્થના તેના સચા અર્થમાં થયેલા માનસ પરિવર્તનનો ખ્યાલ આપે છે.

શ્રી ઝવેરચંદ મેઘાણી કંચનના પાત્ર દ્વારા પરિવર્તનશીલતા દાખવીને એવું સુચવે છે કે અંતે તો કંચન ભારતીય નારી છે, તેમાં ભારતીય નારીના દર્શન થાય છે. આમ કંચન આપણા ભારતીય સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિ થી અલગ રહી શકતી નથી. કંચન ભાસ્કર દ્વારા ગેરમાર્ગે દોરાય છે. પોતે ખરાબ નથી અને એ કંચન પોતે પ્રશ્ચાતાપ કરે છે. તેમાં એક આદર્શ ભારતીય નારીના દર્શન થાય છે. તેવું આલેખન મેઘાણી દ્વારા આ નવલકથામાં કરવામાં આવ્યું છે.

આ નવલકથામાં એક પાત્ર છવાયેલું છે. તે પાત્ર છે ભદ્રાભાભીનું. ભદ્રા એ સોમેશ્વર માસ્તરની વિધવા પુત્રવધુ છે. તેનામાં સંસ્કાર અને ગુણો ખૂબ જ છે. ઘરની બધી જવાબદારીઓ બાળ ઉછેર લાલનપાલન કુટુંબ પ્રત્યેની ફરજો વગેરે

ખૂબ જ બખૂબી નિભાવે છે. પોતે સસરાની આજ્ઞા માને છે. સસરાનું માન-સન્માન અંજો આબરૂ સાચવતી ભદ્રા અપંગ પુત્રી અનસુની સેવાચારી કરે છે. તો સાથે સાથે માં વગરના નાના દેવું ને પણ માતા તરીકે નો પ્રેમ આપે છે. સસરા ની ગાંડી ભત્રીજી યમુના ને પણ સાચવે છે અને દિયર વીરસુત ને તથા દેરાણી કંચન ને મદદરૂપ થવા હસતા મોઢે શહેરમાં રહેવા જવા તૈયાર થઈ જાય છે આમ ભદ્રા ભાભી નું પાત્ર બધા ને ઉપયોગી થાય એવું છે તેનામાં સદગુણો નું વધુ પ્રમાણ જોવા મળે છે. નાની ઉંમર માં વિધવા થઈ હોવા છતાં ત્યાગ, સંયમ અને ધાર્મિકવૃત્તિ નું પાલન કરતી ભદ્રા માં લેખકે એક સંસ્કારી આદર્શ ભારતીયતા નારી ના આપણને દર્શન કરાવ્યા છે આમ ભદ્રા નું વ્યક્તિત્વ સાથે જ તુલસી જેવું પવિત્ર છે.

આ નવલકથા માં આવતું પાત્ર ભાસ્કર એ ખૂબ જ હોશિયાર, શક્તિવાન અને વિવેકશીલ યુવાન છે બીજાને લગ્ન કરાવી આપતો ભાસ્કર પોતે પુરુષત્વહીન છે. એવું ભ્રમમાં પડી લગ્ન કરતો નથી પોતાની વાણ સંતોષાયેલી ઈચ્છાઓના લીધે તે વિકૃત બની જાય છે અને કંચન અને વીરસુત વચ્ચે તિરાડ પાડે છે. તે આવું કરીને ખલનાયક બનતો જોવા મળે છે. વિકૃત માનસ ધરાવતો ભાસ્કર ભદ્રાના સંપર્કમાં આવ્યા પછી હૃદયના ઊંડાણ માંથી એક નવી સરવાણી વહાવતો જોવા મળે છે. અને ભદ્રા સમક્ષ બધું જ રજૂ કરે છે તે પોતાની આપકથા ટ્રેનમાં ભદ્રાને કહે છે અને એક નવી જ મુદ્રામાં જોવા મળે છે આ ભાસ્કર નું પાત્ર એ ઉદ્ધવીકરણ પામતું પાત્ર છે. તેનામાં ભારતીયતાનાં દર્શન થાય છે

આ નવલકથાનું ઉત્તમ પાત્ર અને એક આદર્શ ભારતીય પુરુષ હોય એવું પાત્ર જો કોઈ હોય તો એ ઉત્તમ અને શ્રેષ્ઠ પાત્ર હતું તે સોમેશ્વર માસ્તરનું છે. વીરસુતની સરખામણીમાં અભણ અને અસંસ્કૃત લાગતું પાત્ર તેની પ્રામાણિકતા, ઉદારતા, વત્સલતા અને સંસ્કારિતા દ્વારા માનવજીવન ની ભાવના મહેકાવવાનું કામ કરે છે. કુટુંબમાં સારી ભાવના રાખવી એ સંસાર ની ઉત્તમ બાબત છે. ઝવરચંદ મેઘાણી દ્વારા સોમેશ્વર માસ્તર ના પાત્રનું સર્જન આ નવલકથા માં ઉત્તમ ગુણો ત્યાગ, ઉદારદિલ, સારી ભાવના, સારો વ્યવહાર અને બુદ્ધિ આ બધું ઉજાગર કરવા માટે જ કર્યું છે. તુલસી ક્યારો નવલકથા માં સોમેશ્વર માસ્તર નું પાત્ર ખુબ પ્રભાવશાળી અને પ્રતિષ્ઠા વાળું છે તેનામાં સર્વ ગુણો જોવા મળે છે. તેમાં વાત્સલ્ય ભાવ, સહિષ્ણુતા, દયા, ધૈર્ય વિશેષ માત્રા માં છે. વિધવા પુત્રવધુ ભદ્રા, તેમની દીકરી અનસુ, ગાંડી ભત્રીજી યમુનામાં વગરનો પૌત્ર દેવું, અંધ શાળો જ્યેષ્ઠરામ અને અંતે કંચન તથા વીરસુત આ સૌ તેમના કુટુંબ રૂપી તુલસી ક્યારા માં પોષાઈ રહ્યા છે. ઈશ્વર અને નસીબમાં શ્રદ્ધા ધરાવતું આ પાત્ર સૌને એક સરખું મહત્વ આપે છે આ પાત્ર કુટુંબના વટવૃક્ષ તરીકે ભાવનાશીલ મોબી તરીકે એક સસરા તરીકે, પિતા તરીકે, કાકા તરીકે, દાદા તરીકે, સમગ્ર રીતે સમાજનું એક ગૌરવવંતુ પાત્ર છે.

આપણી ભારતીય સંસ્કૃતિના ગુણો એવા સર્વ ગુણો સોમેશ્વર માસ્તરમાં જોવા મળે છે. ભારતીયતાના ક્ષમાયાચના, તિતિક્ષા, ધૈર્ય, ઉદારતા, સહનશીલતા જેવા ગુણ લક્ષણો થી ભરેલું સોમેશ્વર નું પાત્ર ભારતીય સમાજ જીવનનું ઉત્તમ અંગ બની રહે છે. એક સંયુક્ત કુટુંબ માં કેવી સુંદર ભાવના હોય એવી જ ભાવના ને ઉજાગર કરવા માટે સોમેશ્વર માસ્તર ના પાત્ર દ્વારા અભિવ્યક્ત ને મેઘાણી એ સુંદર રીતે આલેખી છે અને આ પાત્ર ને લેખકે નિમિત્ત બનાવ્યું છે અને એક આદર્શ કુટુંબ ભાવના આ પાત્ર માં જોવા મળે છે.

આમ, આ નવલકથામાં સોમેશ્વર માસ્તરનું પાત્ર આદર્શ ભારતીય સમાજ વ્યવસ્થા અને કુટુંબ વ્યવસ્થા અને વિચાર વ્યવસ્થા નું પ્રતિક બની રહે છે. આ નવલકથામાં સોમેશ્વર માસ્તરના સાળા તરીકે જયેશ્વરામનું પાત્ર છે. તે પણ પરિસ્થિતિ સમજીને તે અનુસાર વ્યવહાર ઉકેલ મેળવવામાં હોશિયાર છે. યમુના તથા અનસુ અને દેવુંનાં પાત્રોને ભદ્રા ની વત્સલતા તથા પ્રેમાળ સ્વભાવ અને કુટુંબ ભાવનાને સારી રીતે ઉપસાવવા માટે જ અહીં સર્જક દ્વારા આલેખવામાં આવ્યા છે. છતાં બધાં પાત્રો સંપૂર્ણ ભારતીય છે.

"તુલસી ક્યારો" નવલકથામાં સોરઠી સંસ્કૃતિનું આલેખન જોવા મળે છે. દરેક પાત્રના વાણી વિચારમાં સોરઠના વાતાવરણ નો પડઘો પડે છે. સર્જક દ્વારા જૂની સંસ્કૃતિ સામે નવી સંસ્કૃતિનું આક્રમણ તથા વિરોધ દર્શાવી અંતે ભારતીય સંસ્કૃતિ નો કોઈ વિકલ્પ નથી એ બાબત સાબિત કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

આ તુલસી ક્યારો નવલકથાના કેન્દ્રમાં સંયુક્ત કુટુંબની ભાવના જોવા મળે છે તેમાં પાત્રો અને પ્રસંગોનું આલેખન એવી રીતે કરવામાં આવ્યું છે કે તેમાં ધર્મની શ્રદ્ધા લેખક દ્વારા ઉપસાવી આપવામાં આવી છે. આ નવલકથાના ઉત્તમ પાત્ર સોમેશ્વર માસ્તરને તો તુલસી માતા પ્રત્યે અતૂટ શ્રદ્ધા છે. જીવનની સફલતાવને નિષ્ફળતા મળે તો તેમાં પણ તે તુલસી માતા ને જ કારણરૂપ માને છે. સોમેશ્વર માસ્તરને જ્યારે કંચને વીરસુત પર કેસ કર્યો છે એની જાણ થાય છે ત્યારે તે દુઃખની લાગણી અનુભવે છે. પુત્રના ઘરેથી પાછા ફરે ત્યારે તેમને નવી વહુ કંચન ઘેર પાછી ફરશે એવી આશા લાગે છે. સોમેશ્વરને તુલસી માતા પ્રત્યે ની શ્રદ્ધા તેમની પુત્રવધુ ભદ્રા યમુના અને દેવુંમાં પણ ઉતરી છે. નવલકથામાં દરેક પાત્ર તુલસીને સાક્ષી રાખીને સાચા માર્ગે પ્રયાણ કરે છે. સાચી દિશામાં સચ્ચાઈનો માર્ગ અપનાવે છે.

આજના આધુનિક સમયમાં સમાજ ની છબી આ નવલકથામાં જોવા મળે છે. આ નવલકથા માં પુત્રવધુ નું મૃત્યું થતાં પુત્રની બીજીવારના લગ્નની ચિંતા કરતા બાપને દર્શાવ્યો છે. પરંતુ એ જ બાપ પોતાની વિધવા પુત્રવધુ ના લગ્ન ફરીથી કરવાનું વિચારી શકતો નથી કંચનના અનૈતિક સંબંધથી થયેલ બાળકને સોમેશ્વર માસ્તર સ્વીકારી લે છે. તેમાં ક્ષમાનો ભાવ જોવા મળે છે. આવા અનેક પ્રસંગોમાં ભારતીયતાના સિંધુરૂપ અને મર્યાદારૂપ અનેક લક્ષણો જોવા મળે છે. આમાં ભારતીય માન્યતાઓનું પણ આલેખન જોવા મળે છે. આમ, 'તુલસી ક્યારો' નવલકથા દ્વારા મેઘાણીએ આપણી ભારતીય સંસ્કૃતિના ભવ્ય અને દિવ્ય ગાણાતા કુટુંબ ભાવનાના સંસ્કારો અને ત્યાગ - બલિદા ની ભાવનાને આલેખવાનો સફળ પ્રયત્ન કર્યો છે.

સંદર્ભસૂચિ

૧. મેઘાણી, ઝવેરચંદ 'તુલસી ક્યારો' નવલકથા
૨. આશર, બિપીન- અતીત અને સામ્પ્રત
૩. ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ ગ્રંથ -૪ - ગુજરાત સાહિત્ય પરિષદ
૪. પટેલ, ભોળાભાઈ ભારતીય સાહિત્ય પરંપરાનો વિસ્તાર
૫. આશર, બિપીન-ભારતીય નવલકથા